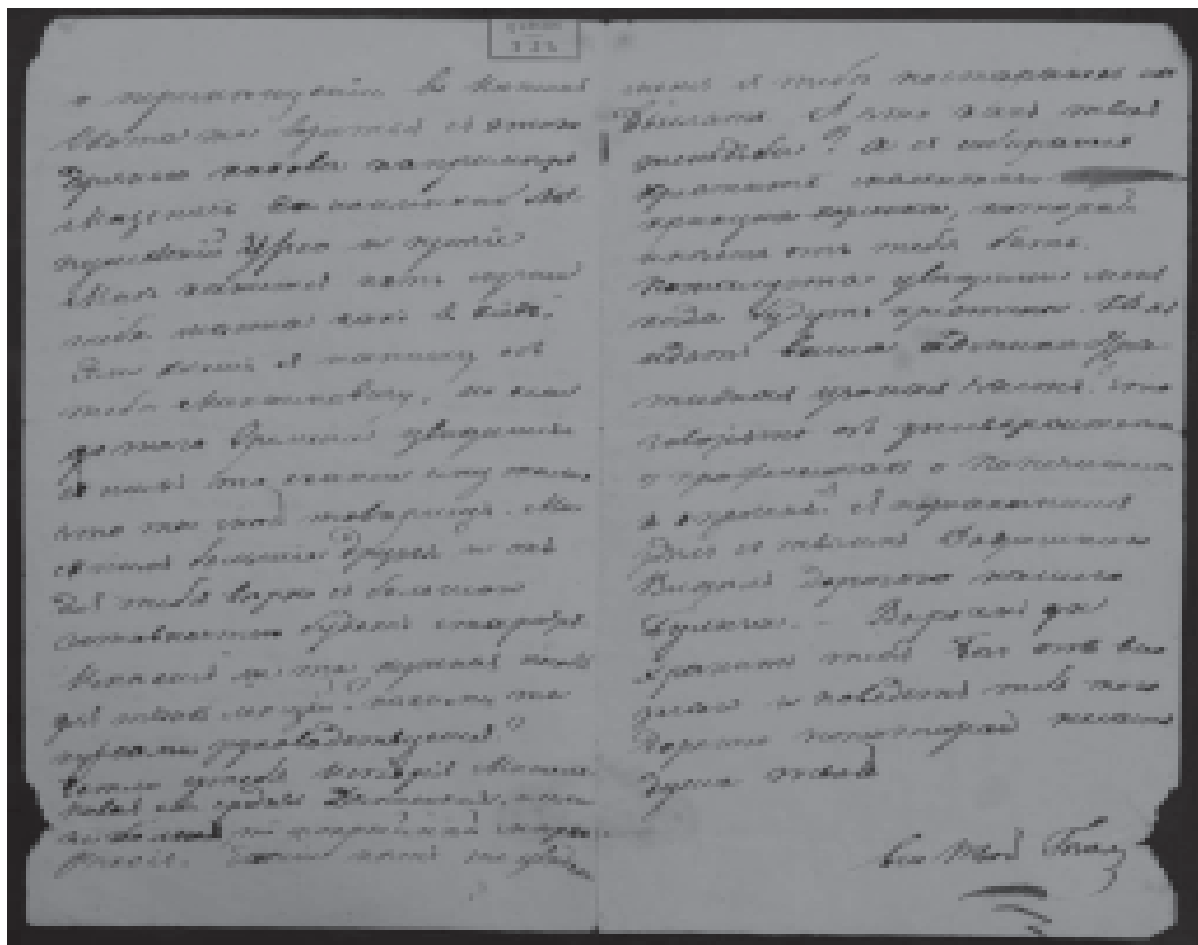

Микола Васильович Гоголь і родина Тарновських

Серед експонатів музею є кілька оригіналів, які поєднали імена великого Миколи Гоголя і родину Тарновських. Василь Васильович Тарновський-старший (1810-1866) належав до товаришів Гоголя по Ніжинській гімназії вищих наук. Він закінчив її у 1826 році, на два роки раніше М.В.Гоголя. Старанного, здібного до наукової діяльності випускника було рекомендовано до вступу в Московський університет, який він закінчив, здобувши ступінь кандидата права, але починати кар'єру довелося з учительовання. І хоча доля розвела “одноборщиків”, як називав товаришів по гімназії Гоголь, протягом життя вони не тільки листувалися, а й неодноразово зустрічалися. Збереглося і три листи адресовані Миколою Гоголем Василю Тарновському. Свого часу вони були опубліковані у “Киевской старине”,¹ але з неточностями і купюрами. Вміщено згадані листи в Повному зібранні творів М.Гоголя.² Таким чином немає сенсу повторювати їх зміст, проте для характеристики відносин скористаємось деякими цитатами, адже, як зазначав С.Т.Аксаков: “Гоголь выражается совершенно в своих письмах... Какое наслаждение для мыслящих читателей проследить, рассмотреть в подробности духовную жизнь великого писателя и высоконравственного человека”.³

В листах з нашої колекції присутні і юнацький запал, і добрий гумор, а іноді і не зовсім літературне слівце. Перший лист від 2 жовтня 1833 року Микола Гоголь надіслав Тарновському до Житомира, де той викладав у гімназії. Він хоче знати все про це місто, але “только чтоб это описание не пахло кафедрой”. І далі: “Как у тебя бежит день твой? Домосед ли ты или гость? Какова твоя даже квартира?...”. Про себе ж дуже коротко: “Я давно не видался с тобою; должно думать, что все так, как прежде, хотя ленив, нестерпи-

мо ленив”.⁴ Їх об’єднувала любов до історії і спільне бажання викладати її у Київському університеті св.Володимира, першим ректором якого став Михайло Олександрович Максимович – добрий знайомий Гоголя.

Мабуть, дізнавшись про життя-буття вчителя гімназії в Житомирі, Микола Васильович із ще більшим ентузіазмом намагається допомогти товаришеві. В листі від 7 серпня 1834 року, поцікавившись чи часто той буває в Києві, рекомендує звернутися до Максимовича: “Ты скажи ему, что я велел ему – особенно полюбить тебя и стараться перевести тебя в Киев, хотя адъюнктом, потому что киснуть тебе в литовском городе не годится”.⁵

В цей же час сам дає прекрасну рекомендацію Василю Васильовичу у листі до Михайла Максимовича: “Тарновский идет по истории, и потому не знаю, согласится ли он переменить предмет; а что касается до его качеств и души, то это такой человек, которого всегда на подхват можно взять. Он добр и свеж чувствами, как дитя, слегка мечтателен и всегда с самоотвержением. Он думает только о той пользе, которую можно принести слушателям, и детски предан этой мысли, до того, что вовсе не заботится о себе, награждают ли его или нет. Для него не существует ни чинов, ни повышений, ни честолюбия. Если бы даже он не имел тех достоинств, которые имеет, то и тогда я бы посоветовал тебе взять его за один характер. Ибо я знаю по опыту, что значит иметь при университете одним больше благородного человека”.⁶

Микола Гоголь не поскупився на добрі слова на адресу Тарновського. Про щирість відносин свідчить і невимушений тон ще одного листа. На початку він висловлює підозру, що Василь Васильович датував свій лист заднім числом – тому затримка в одержанні лягла на пошту. Гоголь зізнається, що колись сам практикував подібне. Цікавить його і особисте життя товариша: “А что, как твоя женитьба? А я собираюсь крестить маленького крикуна-козленка, который имеет от тебя быть. Пожалуйста, уведоми меня, когда будут крестины”.⁷ Життєрадісність Гоголя відчувається навіть у підпису, завитки якого наче закружляли на папері.

Різні джерела дають можливість говорити і про особисті зустрічі. Мабуть, найчастіше вони відбувалися, коли Микола Васильович їхав у рідну Василівку на Полтавщині або повертався з неї. Автограф Гоголя можна побачити в альбомі «Качанівка» на сторінці, де знаходяться також автографи М.Глінки, В.Штернберга та А.Маркевича, які датуються 1838 роком. Ймовірно, що і він відноситься до того ж часу.

Про інші візити М.В.Гоголя до Качанівки або Потоків знаємо з листів Василя Васильовича та його дружини Л.В.Тарновської. З теплотою згадує Людмила Володимирівна про приїзд Миколи Гоголя в листі від 26 жовтня 1850 року до сина Василя, який навчався в той час у Москві: «Сегодня мы ожидаем на обед Архиеерея, который объезжает свою епархию и обещал быть у нас. Также ожидаем Гоголя, он был уже у нас два раза, а теперь будет опять, ехавши в Одессу. Он друг папин, они вместе воспитывались. Ты верно знаешь, что Гоголь – известный писатель. Помнишь ли ты его сочинение Тараса Бульбу и Ссору Ивана Ивановича с Иваном Никифоровичем (подчерслено Л.Т.). Помнишь, как ты смеялся, когда папа читал Ивана Иван[овича]. Он и теперь читал нам свое сочинение, которым мы восхищались». ⁸ Лист Василя Тарновського до Миколи Гоголя від 10 листопада 1851 року є яскравим свідченням їхньої дружби: «С нетерпением ожидаем я и жена моя твоего приезда, милый друг Николай Васильевич, и надеемся, что ты заедешь к нам не на часок, а по крайней мере на денёк, если не более. Подорожная для тебя давно взята и ожидает тебя в Потоке. Мы с женой начинаем уже мечтать, что ты раздумал ехать в Одессу, проживешь зиму в здешних местах и мы будем иметь много наслаждений. Теперь, кажется, наши предположения разрушились; по крайней мере утешаюсь мыслью, что наша дружба юности, возобновившись в зрелые лета, окрепнет и мы будем жить, как братья. Весь твой В.Тарновский». ⁹ На жаль, ця подорож М.В.Гоголя не відбулася, бо виї-

М. В. Гоголь

хавши у вересні 1851 року з Москви, він відчув себе хворим і повернувся назад. Через кілька місяців великого письменника не стало.

Як пам'ять про Миколу Гоголя зберігався в родині Тарновських його мініатюрний портрет. В овалі темної рамки молоде повновиде обличчя. Вдумливі очі і випуклий лоб пройняті особливим світлом. Його відблиск і на волоссі, зачесаному на проділ. Невеликі вуса і еспаньолка, які носив письменник у кінці 30-х - на початку 40-х років, дають змогу віднести до цього часу і зображення. Мініатюра приваблює своїм оптимістичним, життєрадісним характером, не зовсім звичним для нашого уявлення про Гоголя. Хто її автор? Як потрапив цей мініатюрний портрет до музею? Ці питання поставали і перед науковими працівниками музею, і перед відвідувачами. На жаль, документацію щодо довоєнного фонду музею втрачено під час Великої Вітчизняної війни, тому інвентарна картка, складена у 1948 році, крім назви та розміру (6,3 x 5 см) жодних відомостей не містить.

Проте, дещо дізнатися можна із наклейок на звороті рамки. У верхньому правому кутку – герб Тарновських і № 23, далі дві наклейки з текстами: “Тарновському подарував кн.Голіцин” та “Пояснююча записка Шелухіна на стор. 15”. Крім того позначені інвентарні номери: за 1935 рік - № 9347, післявоєнний – Х-230 та сучасний - Хг-784. Надія знайти в архівних матеріалах музею пояснювальну записку першого директора Музею українських старожитностей ім.В.В.Тарновського Андрія Павловича Шелухіна не справдилась. Залишається лише одне ім'я – князь Голіцин. І хоча з Чернігівщиною пов'язано кілька представників цього роду, але вірогідніше за все мова йде про Сергія Павловича Голіцина, який обіймав посаду чернігівського губернатора протягом 1861-1870 років. Познайти-ся з Василем Васильовичем Тарновським-старшим він міг ще раніше, займаючись підготовкою селянської реформи 1861 року як член редакційного комітету із складання Положення про селян. Відомо, що В.Тарновський був одним із найдієвіших громадян України у цій справі, плідно працюючи у Чернігівському губернському дворянському комітеті та багатьох комісіях. На користь губернатора і його автограф в альбомі “Качанівка” серед інших почесних гостей маєтку. І ще одна деталь: дружина С.П.Голіцина походить з роду Апраксиних – близьких знайомих як Миколи Гоголя, так і видатного художника Олександра Іванова – автора кількох портретів письменника.

Чи має останній відношення до нашої мініатюри? Це питання поки що залишається відкритим. За наявності великої кількості наукових праць, присвячених іконографії М.В.Гоголя, мініатюрний портрет із чернігівської художньої збірки в них не згадується. Не ввійшов його опис і до музейних каталогів. Лише в одній публікації йдеться про мініатюрне зображення письменника, яке можна хоча б деякою мірою ототожнювати з нашим. Ось уривок з цього повідомлення Василя Петровича Горленка в “Киевской старине”: “К известным спискам портретов Гоголя (г.Ефимова в “Русской старине” 1878, № 5 и г-жи Черницкой в “Северном вестнике” 1890, № 3), мы можем прибавить указание на два медальона, находящиеся в частных коллекциях П.А.Кочубея и В.В.Тарновского. Оба приписываются Иванову и сходны с портретом его же работы, находящимся в Румянцевском музее”.¹⁰

Встановити авторство в мініатюрі – справа нелегка, а частіше і неможлива. Що ж до припущень, то на користь Олександра Іванова - інтимна трактовка образу – на портреті м'яка і благодушна людина, а не творець “Ревізора” і “Мертвих душ”. Аналогічно стан душі письменника переданий на відомому портреті М.Гоголя роботи О.Іванова, датованому 1841 роком. Спеціалісти відмічають особливий бруснично-коричневий колір, притаманний саме Олександрові Іванову, який присутній на нашій мініатюрі як фон. Композиційно ж він нагадує відомий портрет М.В.Гоголя роботи Ф.А.Моллера (С-Петербург, Державний Російський музей).

Більш об'єктивними є дані техніко-технологічних досліджень, які свідчать, що мініатюра написана на тоненькій пластинці з мамонтової кістки аквареллю та гуашшю.¹¹ І хоча в атрибуції цієї портретної мініатюри багато знаків питання, але її історична і художня цінність безсумнівна.

Серед відомих на сьогодні мініатюрних портретів М.Гоголя (їх усього 4) найближчим за технікою виконання є “поясной, с вправо; длинные волосы, зачесанные на пробор с левой стороны, закрывают часть лба; усы и эспаньолка; темный расстегнутый сюртук, пёстрый жилет, белый в крапинку платок”.¹² Це мініатюра невідомого художника на сло-

новий кістці розміром 5,8 x 4,8 см у дерев'яній чотирикутній рамці із фондів Пушкінського Дому у С-Петербурзі.

До оригіналів, що зберігалися у колекції В.В.Тарновського, був віднесений і лист Миколи Гоголя до князя Володимира Львова від 20 березня 1847 року із Неаполя.¹³ Його Б.Грінченко помилково заніс до каталога,¹⁴ як адресований Василю Васильовичу Тарновському-старшому.

Перша публікація цього листа була здійснена у “Записках о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленных из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем” (СПБ., 1856), підготовлених до друку П.О.Кулішем, у розпорядженні якого були як автографи Гоголя, так і копії, які він знімав власноручно. У надрукованих 1901 року “Письмах Н.В.Гоголя” (I-IV томи) за редакцією В.І.Шенрока до цього листа подається такий коментар: “Подлинник этого письма в настоящее время принадлежит Черниговскому губернскому земству, куда перешел из музея покойного В.В.Тарновского-сына, скончавшегося в 1899 г. Копия же, снятая для первого издания писем, находится в Московском Румянцевском и Публичном музее”.¹⁵

Цей лист увійшов і до каталога “Рукописи Н.В.Гоголя”,¹⁶ але на той час видавці мали ще один примірник, який надійшов 1935 року з музею Абрамцево разом з автографами інших письменників. На арк. 2 цього листа рукою М.В.Гоголя написана адреса, тому упорядники не мали сумніву, що це оригінал. Крім того вони зазначили, що в архіві М.Гоголя є і копії листів, які свого часу зняв П.Куліш, але до каталога їх не включено.

Остання публікація листа Гоголя до князя В.Львова здійснена у Повному зібранні творів М.В.Гоголя, де відзначається, що використано оригінал, який нині знаходиться у відділі рукописів Російської Державної бібліотеки (ф. 74, к. 7; од. зб. 14).¹⁷

Оскільки графологічна експертиза листа, що знаходиться у фондах нашого музею не проводилася, то можна висловити лише припущення, що це копія, яку свого часу зняв П.О. Куліш, адже архів останнього у музейній збірці досить значний, але можливі також інші варіанти.

---

¹ Письма Гоголя к В.В.Тарновскому (1833-1834 гг.)//Киевская старина.-1883.-Т.У.-С.623-629.

² Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений. -М., 1952.-Т.Х.

³ Аксаков С.Т. Несколько слов о биографии Гоголя//Переписка Н.В.Гоголя. -М., 1988.-Т.П.-С.5.

⁴ Чернігівський історичний музей ім.В.В. Тарновського (далі ЧІМ).-Фонди. -АЛ-153.

⁵ Там само. -АЛ-151.

⁶ Гоголь Н.В. Собрание сочинений в 8-ми томах. -М., 1984.-Т.УІІІ.-С.90.

⁷ ЧІМ. -Фонди. - Ал-152.

⁸ Там само. -АЛ 504/17-23/14.

⁹ Шенрок В.И. Материалы для биографии Гоголя. В 4-х томах. -М., 1898.-Т.ІУ.-С.834.

¹⁰ В. Г[орленко]. Юношеское письмо и портрет Гоголя//Киевская старина.-1890. -Т.ХХХІ. -С.331.

¹¹ Экспертизу проведено співробітниками Державного Російського музею у 1984 р.

¹² Академия наук СССР, Институт русской литературы. Описание рукописей и изобразительных материалов Пушкинского Дома. -М.-Л., 1951.-С.129.

¹³ ЧІМ. -Фонди. -АЛ-150.

¹⁴ Каталог музея украинских древностей В.В.Тарновского. -Т.П.-Чернигов, 1900.-С.347.

¹⁵ Письма Н.В. Гоголя.-СПБ., 1901.-Т.ІІІ.-С.420.

¹⁶ Рукописи Н.В. Гоголя. Сост. Г. Георгиевский, А. Ромодановская.-М., 1940.-С.5.

¹⁷ Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений.-М., 1952.-Т.ХІІІ.-С.501-502.